

И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. – М., 1993. – 592 с. 22. Комаринец Б. М. Участие экспертов-криминалистов в проведении следственных действий по особо важным преступлениям против личности // Теория и практика судебной экспертизы. – М.: Госюриздат, 1964. – Вып. I (II) – С. 3–13. 23. Плескачевский В. М. Судебно-баллистические экспертные исследования на месте происшествия // Вопросы судебной экспертизы. – Баку: Азерб. НИИ-СЭ, 1974. – Сб. №17. – С. 21–30.

Надійшла до редколегії 22.05.08

К. Б. Лещук, Ю. А. Редько

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ШАХРАЙСТВ, ВЧИНЕНИХ У СФЕРІ ОБІГУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Однією з криміногенних сфер, що важко піддається контролю з боку правоохоронних органів, виступає сфера обігу цінних паперів. Шахрайства, вчинені у сфері обігу цінних паперів, є найбільш витонченими злочинами. Виявлення й розслідування таких злочинів вимагає від правоохоронців знання механізму їх вчинення, що відбитий у наукових положеннях, які отримали назву «криміналістична характеристика». На нашу думку, криміналістична характеристика шахрайств у сфері обігу цінних паперів служить відправною точкою для побудови методики розслідування даного виду злочинів. Проте, у криміналістичних дослідженнях ці злочини тільки останнім часом набули уваги вчених і розглядаються у роботах А. Ф. Волобуєва, Г. А. Матусовського, В. А. Гамзи, І. Б. Ткачука, В. А. Баранова, та інших.

Аналіз слідчо-судової практики дозволяє зробити висновок про появу нових, більш складних і раніше невідомих правоохоронним органам, способів підготовки, вчинення та приховування у сфері обігу цінних паперів. Для «озброєння» правоохоронців необхідним є вивчення кримінальної практики з формулюванням положень, які мають значення для виявлення й ефективного розслідування злочинів зазначеної категорії. Вони мають володіти знанням обстановки вчинення злочинів, предмету зазіхання, способів чинення злочинів та відповідних засобів, типологічних особливостей шахраїв, особливостей організованої злочинної групи (якщо шахрайство в сфері обігу цінних паперів вчинене групою осіб) [1, с. 153].

Особливість структури криміналістичної характеристики шахрайства, вчиненого у сфері обігу цінних паперів, полягає в тому, що вона містить одним з елементів дані про предмет злочинного зазіхання, що обумовлюється предметом злочинного зазіхання, а саме – певною річчю матеріального світу, у зв'язку з якою або з приводу якої відбувається злочин. Саме це багато в чому й визначає спосіб і механізм вчинення злочину, служить орієнтиром для встановлення особливостей в обставинах здійснення злочину, а в деяких випадках дає і певну інформацію про характерні риси

особистості злочинця. З огляду на це, інформація про цінні папери, що є предметом злочинного зазіхання у вчиненні шахрайства на ринку цінних паперів, наявна, як правило, вже на початку розслідування та разом з іншою інформацією зі справи може прояснити окремі деталі способу, механізму й обставин здійснення даного шахрайства.

Обставини вчинення шахрайств. Обставинами вчинення шахрайств на ринку цінних паперів є умови функціонування фондового ринку в Україні. Ринок цінних паперів у загальному вигляді можна визначити як сукупність економічних відносин щодо випуску й обігу цінних паперів. Цивільний кодекс України (ст. 194) визначає цінний папір як документ, що засвідчує (з дотриманням встановленої форми і обов'язкових реквізитів) майнові права, здійснення або передача яких можливі тільки за його наявності. На фондовому ринку здійснюється обіг цінних паперів, проводиться укладання цивільно-правових угод, що передбачає перехід прав власності на цінні папери. Сьогодні на ринок цінних паперів спрямовані великі фінансові потоки, що спричинило активізацію діяльності кримінальних структур у цій галузі. Аналіз матеріалів порушених кримінальних справ дає підстави зробити висновок про те, що злочинні угруповання активно освоюють фондовий ринок, який знаходиться на стадії становлення. Істотну «допомогу» в цьому їм надають пов'язані з ними керівники фінансових структур. Іноді організовані злочинні формування спеціально для шахрайського збагачення створюють комерційні структури, які легально займаються операціями з цінними паперами [2, с. 17].

Предмет шахрайств. Узагальнення слідчо-судової практики та криміналістичних досліджень дозволяють зробити висновок, що у сфері обігу цінних паперів найбільш поширеними є економічні шахрайства, де цінні папери виступають з одного боку як предмет зазіхання, а з іншого – як засіб вчинення шахрайства (у разі використання цінних паперів для отримання майна).

Інформація про цінні папери, що є предметом злочинного зазіхання у вчиненні шахрайства на ринку цінних паперів, наявна, як правило, вже на початку розслідування, і разом з іншою інформацією зі справи може прояснити окремі подробиці способу, механізму й обставин учинення даного шахрайства. Така інформація може свідчити про ступінь поінформованості особи, яка скоїла подібний злочин щодо цінних паперів та ринку цінних паперів. Це сприяє встановленню деяких особливостей особистості злочинця: віку, освіти, професії й деяких інших. Зокрема, сам факт злочинного заволодіння тими або іншими цінними паперами вказує на поінформованість зловмисника про їхню цінність, можливість даної особи отримати вигоду від їх використан-

ня а, отже, про велику ймовірність швидкого продажу їх іншим учасникам ринку цінних паперів.

Таким чином предметом злочинного зазіхання у вчиненні даного виду шахрайства можуть бути:

1) цінні папери, що викрадаються (або одержується право на них) шляхом обману або зловживання довірою;

2) будь-яке інше майно, яке викрадається (або право на яке здобувається) за допомогою використання незабезпечених, дефектних та інших подібних цінних паперів шляхом обману або зловживання довірою.

Відповідно до Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок» цінними паперами є: акції, облігації, векселі, чеки, приватизаційні цінні папери й інші документи, які у встановленому порядку віднесені до числа цінних паперів [3]. При чому це можуть бути цінні папери на пред'явника, за якими засвідчувані ними права належать пред'явникові цих цінних паперів (наприклад, ощадний і депозитний сертифікат, коносамент й інші), іменні цінні папери, за якими засвідчувані ними права належать лише названій у цих цінних паперах особі (наприклад, іменна акція, простий і перевідний вексель, якщо векседавець помістив в них слова «не наказу» чи будь-якого суміжного змісту, ощадний та депозитний сертифікат й інші) або ордерні цінні папери, права за якими належать названій в них особі, що має право здійснити ці права або призначити своїм розпорядженням (наказом) іншу вповноважену особу (наприклад, простий і перевідний вексель, виданий без застереження, що виключає можливість його передачі за індосаментом, коносаментом й інші).

Вивчення матеріалів кримінальних справ вказує на те, що цінні папери досить часто виступають предметом злочинного зазіхання. Після незаконного заволодіння цінними паперами шахраї або використовували їх як засіб оплати за товари різних фірм і компаній, або реалізовували за грошовий еквівалент господарюючим суб'єктам, що не мали ніякого уявлення про спосіб, за допомогою якого ці папери опинилися у продавця.

Під іншим майном, що може бути предметом злочинного зазіхання у здійсненні шахрайства на ринку цінних паперів, слід розуміти речі, включаючи гроші (але в даному випадку, виключаючи цінні папери) і майнові права. Під речами слід розуміти предмети матеріального зовнішнього світу, що знаходяться в твердому, рідкому, газоподібному чи іншому фізичному стані; предмети зовнішнього (матеріального) світу, що знаходяться в первісному стані в природі або створені працею людини, – саме вони є основним об'єктом у майнових правовідносинах. За допомогою підроблених цінних паперів злочинці намагаються заволодіти грошима або іншим майном (продовольчі товари, аудіо- й відеотехніка, ав-

томобілі, автобуси, кольорові метали та ін.). Разом з тим, шахраї використовували різного роду дефектні цінні папери (з дефектом форми або змісту), подрібні цінні папери, цінні папери, не забезпечені грошима, вигадані (неіснуючі за законодавством), вводячи, таким чином, на ринок цінних паперів фіктивні цінні папери [4, с. 24]. Таким чином, цінні папери в даному випадку виступають знаряддям злочину.

Способи вчинення шахрайств. Вивчення матеріалів кримінальних справ показує, що шахраями використовуються досить різноманітні способи вчинення злочинів на ринку цінних паперів, що базується на поєднанні обману і зловживання довірою. Всі виявлені способи можна об'єднати в кілька груп:

1. *Вчинення шахрайства з метою заволодіння цінними паперами шляхом укладання фіктивного договору купівлі-продажу.* Загалом, суть даної групи способів зводиться до того, що шахраєм укладається договір, за яким він в обмін отримання від контрагента тих або інших цінних паперів зобов'язується надати певний товар (який нібито у нього є) або виконати певні роботи (надати послуги). Переконавши контрагента в необхідності передплати за даним договором (зокрема, наполягаючи на тому, що без цього неможливо почати поставку товарів, що це – необхідна гарантія виконання зобов'язань контрагентом, що так склалася практика, це – існуюча завжди робиться і тому подібне), шахрай одержує цінні папери і зникає. Для демонстрації своєї чесності та серйозності, а також для того, щоб виграти час, злочинець може поставити невелику партію товарів або створити видимість виконання деякої частини робіт за договором.

2. *Створення «фінансової піраміди» з подальшим заволодінням коштами інвесторів.* Основна ідея даного способу полягає в створенні організації за типом «фінансової піраміди», що здійснює різні шахрайські маніпуляції з цінними паперами: залучення максимальної кількості грошових коштів від фізичних та юридичних осіб в обмін на випущені цією організацією цінні папери, обіцянка високих прибутків за ними (нібито за рахунок ефективного використання залучених грошових коштів) і нетривале виконання цих обіцянок за рахунок залучення ще більшої кількості вкладників. Утім, ніякого «ефективного використання» одержаних коштів не проводиться, вони не вкладуються в поліпшення або розширення виробництва, а привласнюються шахраями.

3. *Вчинення шахрайства на ринку цінних паперів з використанням подріблених документів та цінних паперів.* В першому варіанті у вчиненні даного виду шахрайств найчастіше використовуються цінні папери, подріблені за допомогою комп'ютерно-друкувальної техніки, які потім реалізуються за заниженими цінами або обмінюються на певні товари. У другому варіанті для

отримання цінних паперів законним шляхом використовуються підроблені документи: паспорти, доручення, виписки з реєстру акціонерів та ін., – або надається інформація про наявність у шахраїв цінних паперів, підтверджена підробленими документами.

4. *Вчинення шахрайства із застосуванням фіктивних цінних паперів.* На відміну від підроблених, фіктивні цінні папери мають формальні атрибути, але не передбачають під собою фактичних підстав для випуску в обіг. В більшості випадків, це – незареєстровані відповідним чином цінні папери, незабезпечені цінні папери (це цінні папери, випущені певною організацією, яка не володіє коштами, необхідними для виконання своїх зобов'язань за ними), погашені цінні папери (в основному це векселі, що були сплачені векселедавцем, але фактично не вилучені з обігу в результаті їх викрадення), вигадані цінні папери (неіснуючі згідно законодавства України цінні папери, які є продуктом уяви й винахідливості шахраїв), цінні папери, випущені від імені неіснуючих компаній (це цінні папери, емітента яких в реальності немає, він існує тільки у вигляді назви на подібному цінному папері, співзвучної реально існуючій компанії). Суть даної групи способів полягає в тому, що шахраї, випустивши будь-які з вказаних вище фіктивних цінних паперів, використовують їх як засіб оплати за різні товари та послуги або безпосередньо цінний товар (нібито ліквідні як цінні папери) за їх реалізації.

5. *Вчинення шахрайства шляхом видачі завідомо неправильно складеного векселя, неправильно оформлення індосаменту, свідомої зміни, виправлення, псування написів на векселі тощо.* Суть даної групи способів полягає в умисному складанні векселя з дефектом форми (відсутність хоча б одного з реквізитів) або дефектом змісту (неправильна вказівка реквізитів), щоб надалі відмовити в платежі на «законній підставі». Такі дефекти можуть стосуватися будь-якого з вексельних реквізитів, адже документ, у якому відсутній певний необхідний реквізит, не має сили векселя [4, с. 39].

6. *Вчинення шахрайства за допомогою спеціально створених комп'ютерних програм чи з використанням мережі Інтернет.* Дана група способів вчинення шахрайства полягає у створенні спеціальних комп'ютерних програм, за допомогою яких шахраї проникають в бази даних реєстраційних і депозитарних компаній та змінюють інформацію, що там міститься, про власників тих або інших цінних паперів на свою користь. Потім, звернувшись у ці компанії офіційно, здійснюють продаж приписаних собі цінних паперів, а гроші привласнюють.

Суттєвим елементом криміналістичної характеристики даного виду злочинів будуть і знаряддя скоєння злочинів, а саме комп'ютерна техніка. Вчинення таких злочинів у наш час фактично неможливе без використання комп'ютерної техніки, яка за-

стосовується як для підробки цінних паперів, так і для проникнення до баз даних та внесення змін у них. Також в комп'ютерній техніці залишаються сліди вчинених злочинів, що суттєво допомагає в розслідуванні.

Типологічні особливості шахраїв. Дані про особу шахрая займають важливе місце в криміналістичній характеристиці шахрайств у сфері обігу цінних паперів. Шахраї характеризуються як люди, що володіють певним знанням психології людини умінням використовувати особливості характеру й поведінки людей у певних життєвих ситуаціях. Але шахраї, які вчиняють шахрайства на ринку цінних паперів, як правило, ще й володіють спеціальними знаннями про цінні папери, ринок цінних паперів, а також певними фінансово-економічними можливостями. Проте, обсяг цих знань і досвід практичної діяльності на ринку цінних паперів у них може бути різним. Це дає можливість розділити їх на дві групи: перша – «випадкові шахраї», освіта й діяльність яких не пов'язана з цінними паперами (вони вчиняють злочини за умов вдалого збігу обставин, їх знання в області цінних паперів поверхневі); друга – шахраї, діяльність яких тісно пов'язана з ринком цінних паперів (найчастіше це – люди управлінської ланки різних фінансових структур). В більшості випадків злочини цього виду вчинюються групою осіб.

Наведені положення, звичайно, не вичерпують усіх нюансів механізму вчинення шахрайств на ринку цінних паперів, але, на наш погляд, можуть слугувати, відправною точкою для подальшої розробки відповідної методики розслідування.

Список літератури: 1. Протидія економічній злочинності (Орлов П. І., Волобуєв А. Ф., Осика І. М., Степанюк Р. Л., Зарецька І. М., Едвард Картер, Річард Ворнер). – Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 568 с. 2. Баранов В. Н. Криміналізація ринка цінних паперів в сфері вексельного оборота // Преступность в сфере кредитно-финансовых отношений и на рынке ценных бумаг. Вып. 1: Проблемы борьбы с экономическими преступлениями, совершаемыми с использованием ценных бумаг: Специальный информационно-аналитический бюллетень. – М.: ВНИИ МВД России. – 1998. – С. 13–23. 3. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» //ВВР України. – 2006. – № 31. – Ст. 268. 4. Гамза В. А., Ткачук И. Б. Преступления в сфере вексельного обращения: криміналістическая характеристика и меры предупреждения. Учебно-практическое пособие. – М.: Изд-ль Шумилова И. И., 2004. – 160 с. 5. Матуковский Г. А. Экономические преступления: криміналістический анализ. – Х.: Консум, 1999. – 480 с.

Надійшла до редакції 25.04.08

В. В. Вапнярчук

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ ЗА ПІДОЗРОЮ У ВЧИНЕННІ ЗЛОЧИНУ

Актуальність дослідження питань забезпечення ефективності затримання за підозрою у скоєнні злочину є очевидною у зв'язку із судово-правовою реформою, яка провадиться зараз в Україні.